

NAVRATIL AKOS

HOGYAN SZŰNIK MEG A GAZDASÁGI VÁLSÁG?

*Előadás a Cobden Szövetség Szemináriumában
1934. április hó 6.-án*

A MAGYAR COBDEN SZÖVETSÉG KIADÁSA, BUDAPEST

Halasi Fischer Ödön, elnök:

Navratil Ákos professzor úr személyében a közgazdaságtan egyik kiváló magyar művelője jelent meg a mi előadói dobogónkon, hogy elmondja nézetét arról a kérdésről, amelynél jobban talán egy probléma sem izgathat és érdekelhet bennünket: mikor és milyen úton fogunk kikerülni a gazdasági válságból? Valamikor a kolozsvári egyetemen tanított, abban a városban, amelynek kulturális múltjához és szorongatott jelenéhez minket olyan forró és fájdalmas kötelékek fűznek. Az a szellem, amelyet az ott eltöltött évekből hozott magával Budapestre, záloga nemcsak a magyar tudomány nagyrahívatottságának, hanem európai jellegének és egyetemességének is. Nemrég jelent meg tollából egy nagy közgazdaságtan első kötete, mely a gazdasági élet bonyolult folyamatait olyan világos és szemléletes módon vázolja fel, amely maga is arra készítet minket, hogy a mi kiváló előadónk szellemi rokonait a Rajnán túli népek tudományos elitjének képviselői közt keressük. Ez a könyv olyan hatalmas és alapos tudásról tesz bizonyosságot, az egyes problémákra vo-

natkozó irodalom olyan beható ismeretéről, amely szerzőjének maga is rendkívül fontos szerepet biztosít a magyar kulturális életben. E nagyértékű hézagpótló munka minket különösképpen érdekelhet azért, mert benne a nemzetgazdaságtan klasszikus elveit olyan tudós kelti újjá és igazolja, akinek egész pályája garancia arra, hogy fogékony a változó idők változó követelményei, az élet eleven mozzanatai iránt. Navratil Ákos már a háború előtt is annak a törekvésnek a szolgálatába állította munkája javarésztét, hogy Magyarországon megértést és visszhangot szerezzen a szociális törekvéseknek, amelyek Európaszerte és kivált Angliában a tudományos világot és a művelt laikusokat foglalkoztatták. Azóta olyan törekvések kerültek felszínre az irodalomban és a gyakorlatban, amelyek a szociális jelszavakba kapaszkodva, a gazdasági erők szabadságát, a gazdasági organizmus lehetőségét akarják eltaposni. Navratil Ákos ezekkel szemben a logika és a tapasztalat eszközeivel bizonyítja be a központi beavatkozások rendszerének elhibázott és kárhozatos voltát s rehabilitálja azokat az elgondolásokat, amelyek a jólétet és a szociális igazságot sem várják máshonnan, mint az emberi tehetség, vállalkozási kedv és munkaerő minél szabadabb érvényesülésétől. Arra a kérdésre, hogy az elméleti megfontolások mennyiben segíthetnek minket gyakorlati problémák megoldásához, ő maga adja meg a választ, amikor tiszta luciditással mutatja meg a közgazdasági tudomány és a gazdasági politika érintkezési pontjait. Szavai nemcsak megvilágosítást jelentenek, de gyakorlati útmutatást is a mai élet gomolygó zűrzavarában. Kérem a professzor urat, szíveskedjék előadását megtartani.

Navratil Ákos:

Méltóságos Elnök Úr!

Mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Az Elnök Úr Ő Méltóságának bevezető szavai után, amelyekkel túlságosan elismerően nyítkozott az én csekélységemről és olyan reményeket keltett önökben előadásom tekintetében, amelyeket én — úgy érzem — aligha leszek képes valóra váltani, némi aggodalommal nyúlok a tárgyamhoz. A válság ugyanis ma, mint előadási téma, már meglehetősen elcsépelt valami, mint fájdalmas valóság pedig az én előadásom következtében sem fog elmúlni. Ne méltóztassék tehát tőlem sokat várni. Egészen közönséges és szinte maguktól értetődő dolgokat fogok itt elmondani. Legfeljebb az lesz új az előadásomban, hogy a válság elmúlásáról beszélve, ilyen egyszerűen merek majd szólni ahelyett, hogy bonyolult elméleteket adnék elő.. És új talán még az a reménységem, hogy amennyiben önök szívesek lesznek figyelmökkel egy rövid órán keresztül megajándékozni, úgy nekem sikerülni fog az

én könnyen érthető igazságaim egymásbaszövögetésével a válság megszűnésének az útjára rámutatni.

Azok számára pedig, akik most hallanak először a válsággal összefüggő, elméleti közgazdaságtani kérdésekről, külön is meg szeretném jegyezni, hogy én itt olyan dolgokról, amelyek tulajdonképpen rendkívül bő tárgyalást igényelnek, csak egészen röviden fogok szólhatni. Hiszen majdnem minden mondatommal egy-egy nehéz problémát fogok érinteni. De éppen csak érinteni tudom őket. Szeretném azonban, ha abból a kevésből is, amit róluk mondok, ki volna legalább érezhető, hogy én milyen irányban keresem az egyes problémák megfejtését.

Hogy mindjárt tudjuk, hogy miről lesz itt a következőkben szó, az előadásom címében foglalt kérdésre bevezetőleg megfelelek. A válság háromféle módon szűnhetik meg. Elmúlhat magától, elmúlhat állami segítséggel, és elmúlhat végül még az olyan állami beavatkozások ellenére is, mely mikor vagy a válságot akarja megszüntetni, vagy amikor más célból csinál valamely irányú gazdasági politikát, tulajdonképpen a válság megszűnését akadályozza. Feleletet fogunk keresni arra a kérdésre, hogy a három közül melyik a legcélravezetőbb, a leghelyesebb megszűnő, illetve megszüntető módozatjRemélem, hogy erre'előadásom végeztével majd önök fognak helyettem megfelelni.

Lássuk tehát először is, miként szűnik meg a válság magától?

Miként a természetben a világosság és a sötétség folyton váltogatják egymást, úgy a gazdasági életben is szakadatlanul következnek egymásra a jobb és rosszabb idők. Nehezebb időkre olyanok következnek, amelyekben könnyebben gördül a gazdasági élet szekere. Ezt az egymásutánt, a gazdasági élet képé-

nek ezt a folytonos színváltozását és azt, ahogy ezt a folytonosan változó alakulást a gazdasági élet magamagából termeli ki, konjunktúra-alakulásnak mondjuk. A konjunktúra-alakulás képe tehát egy folytonos hullámvonal, melynek kiemelkedő részei és völgyei vannak. Mikor a hullámvonal a völgybe ér, a gazdasági élet depressziós állapotába lépünk, melyből csak hosszabb-rövidebb ideig tartó küzködés után utunk a javulás (recovery) stádiuma után a fellendülés (business prosperity) szakába, hogy ezt aztán a tetőfokán feszültség (financial strain) váltsa fel, melyből a válság (crisis) során ereszkedik megint le a gazdasági élet a depresszió szomorú fázisába. Rendesen, minél meredekebb volt a fellendülés vonala, annál meredekebb a zuhanásé is. Nagy és gyors feállendülésekre erős válságok szoktak következni, hogy aztán ilyenkor a fellendülésnek mintegy árát kérve, a leszámolást jelentő depresszió is aránylag elég soká tartson. A válság tehát nem a mélypontja a konjunktúra-alakulás hullámvölgyének. A válság a lebukás a mélybe. A depressziós hullámvölgy, az alacsony árak hosszabb-rovidebb ideig tartó időszaka, már a válság után következik, és bármily kínos legyen is úgy az egyesekre, mint a gazdasági élet egészére nézve, már kivezet a válságból. Ezt is jó megjegyezni, mikor azal akarunk tisztába jönni, hogy miként szűnik meg a gazdasági válság.

A konjunktúra-alakulásnak és ezen belül a válságnak is ilyen magyarázata nem nagyon régi. A múlt század derekán még nem látták tisztán, hogy a válság csak egyik rendes fázisa az állandó folyamatos konjunktúra-változásnak. Akkoriban a válságot a gazdasági élet akut betegségének tekintették, melynek, miként az emberi szervezetre a láznak, a gazdasági

életre tisztító hatása van. Mai tudásunk szerint a válság — hogy orvosi képemet folytassam — nem betegség, hanem állapot. Kérdés, hogy mi a hasznunk abból, hogy ezt felismertük. (Válságpolitikai szempontból, tehát a válságok leküzdése céljából jelentős lehet annak a felismerése, hogy a válság nem valami rendszertelenül fellépő jelenség, hanem hogy a rendes menetű gazdasági életnek tünete, mely a gazdasági életből gazdaságitörvények hatása alatt nőtt ki, és elsimulásával ugyanilyen módon olvad megint bele a gazdasági élet rendes menetébeji Közvetlenül az emberek szempontjából azonban a tény felismerése nem jelent sokat. Fizikai szervezetünk szempontjából is mindegy, hogy akut betegségben pusztulunk-e el, avagy a kínos állapotot nem bírjuk-e ki. Éppen így a gazdálkodó emberre nézve *is* meglehetősen mindegy, hogy a válságban beköszöntött bukása teszi-e tönkre, avagy a válság után bekövetkező depresszió ideje tart-e neki túlsoká ahhoz, hogy belőle épkezláb kimenekülhessen. Sőt nem tudom, hogy válságpolitikai szempontból is csak előnyei vannak-e ennek a megállapításnak. Amíg a válságokat a gazdasági élet természetes menetétől többé-kevésbé idegen, az emberek előtt ismeretlen okokból fakadó kelevényeknek nézték, addig orvosló kezekkel sem igen mertek hozzájuk nyúlni. Elmúltak, lefolytak maguktól. Ma tudományos alapokon csinálunk válságpolitikát, mikor a gazdasági életet a depressziós hullámvölgy mélyéből ki akarjuk emelni. De leheti hogy a beavatkozás ilyenkor még többet árt, mint amennyit használ. Az orvossg rosszabb lehet a betegségnél. Természetesen nem állítjuk, hogy a válságpolitika mindig balfogásokat csinál. De az bizonyos, hogy semmi sem biztosít abban az irányban, hogy mindig fején találja a szeget.

Ezt sem árt figyelembe venni, mikor azt keressük, hogy hogyan szűnik meg a gazdasági válság.

A fellendülés időszakában az emberek vígan költenek, már. t. i. azok, akiknek van miből költeniök. De ilyenek akkor éppen szép számmal vannak. A jövedelmek emelkednek, és a növekvő jövedelemből, még ha félreteszünk is belőle, marad elég, hogy vásárolhassunk. A termelés látja ezt a vásárlókedvet és ennek hatása alatt kiterjeszkedik. Nagyobb mértékben állítja elő fogyasztási javakat, de berendezkedik új tercelő javak jelőállítására is. Persze a vállalkozó azt nem tudja egészen pontosan megállapítani, hogy meddig terjesztheti ki a termelését. A fellendülés olyan üzleti légkört teremt, amelyben könnyen elszámíthatja magát a fogyasztás vásárlóereje tekintetében. Mihelyt termékeinek egy részét már nem tudja eladni, latszik, hogy ez az elszámítás tényleg bekövetkezett. A vállalkozó ilyenkor nem szoríthatja vissza egyhamar a termelését, főleg, mert álló tőkét is fektetett be, mely a termelésből nehezen vonható ki. De nem is akarja a termelést mindjárt csökkenteni. Inkább abban reménykedik, hogy versenytársai majd nem fogják bírni a nehezedő időket és hogy akkor ő, mert nagyobb tőkeerőre támaszkodik és így állóképesebb, még majd a gyengült piacon is haszonra fog szert tehetni. Termelőkölségein azonban ilyenkor már szívesen könnyít és ezért kapóra jön neki, hogy a kisebbek már kénytelenek munkásokat elbocsátani, mert ennek folytán ő leszállíthatja a béreket. Később aztán már ő is bocsát el munkásokat. Mindezzel a tömegek vásárlóképessége fokról-fokra csökken. A tömegfogyasztás cikkeinek piaca összezsugorodik. Minthogy pedig ezeknek a cikkeknek az előállításá-

ból nemcsak a testi munkások, hanem mások is, sokan élnek, a vásárlóerő csökkenése igen széles körre terjedhet ki. Megérzi ezt éppen ezért a nem-tömegfogyasztási cikkek piaca is. Mivel pedig mindez a gazdasági élet összeszövődöttségénél fogva nem maradhat egy iparágra korlátozva, az a szomorú tünet, hogy eladhatatlan raktárak vásárolni nem tudó emberekkel állanak szemben, hogy a munkanélküliek tömege nem kap munkát, a gazdasági élet egész terén beköszönt, a válságos helyzet általánossá válik. Mikor aztán vállalt kötelezettségeiknek a kisebb és nagyobb vállalkozók és egyéb adósok nem tudnak eleget tenni, és nagy cégek is messze terjedő romboló hatással omlanak össze, a kitört válságot immár mindenki látja és érzi. Minél nagyobb volt a fellendülés, amit az árak magassága mutat, annál meredekebben zuhan le a gazdasági élet a mélybe. Itt az alacsony árak időszaka köszönt rá, mely alatt minden, ami előbb elevenen élt, mozgott és remélt, most mintegy dermedten húzza meg magát. A válság vihara okozta, ijedelem tartózkodásra késztet mindenkit a vállalkozástól. Pedig az alacsony árak erre ösztönöznének. Alacsony árak Idején ugyan magas eladási árakra sem lehet számítani, de viszont az alacsony árak alacsony termelő-költséget is jelentenek. És éppen ezek az alacsony árak, amelyeket úton-útfélen a válság oka gyanánt hallunk emlegetni, a mozgató okai annak, hogy a gazdasági élet a dermedtség állapotából megint kikerüljön. Mert mikor az árak alacsonyak, alacsony a legeredményesebb termelőtényezőnek, a tőkének az ára is. Ez a tőke mely részben a válságot is megúsza, részben pedig a depressziós időben az ijedelem hatása alatt erősebben űzött takarékoskodás eredménye, a félelem megszüntével lassanként rejtekeiből is jobban előreme-

részkedik és a tőkegyűjtőhelyekhez, a bankokhoz kerül. Az emberek lassanként megunják a tétlenséget, és minthogy a gazdasági élet lefojtott csendes folyása előbbi ijedelmüket is fokozatosan újabb reménykedésre változtatja át, megint megindul, előbb lassan, majd gyorsabb ütemben, a vállalkozás. Ha az első vállalkozók jól választották meg azt, hogy mit állítsanak elő, sőt olyan árukat tudnak a piacra hozni, melyek a fizetőképesek vásárlókedvét fokozzák, úgy példájuk mihamar bátorítólag hat a többi termelőre is. A termelés ismét szélesebb keretekben indul meg, munkásokat megint nagyobb számban foglalkoztatnak, a vásárlóképesség nő, keretei kitágulnak, a felfelé lendülő hullám újra megindul és így a gazdasági élet éppen leírt mozgalma megint előlről kezdődik.

Íme a konjunktúra-mozgalomnak dióhéjba szorított vázrajza, melyet azért kellett áttekintenünk, hogy lássuk, miként szűnik meg a válság magától, ha semmi zavaró körülmény közbe nem jön, és ha a mindentudó állam sem avatkozik bele a gazdasági életbe irányítólag. Aki hallott már valamit tkonjunktúra-magyarazatról, és tudja, hogy ilyenkor túltermelésről, fogyasztáshiányról, a jövedelemalakulás eltolódásairól, kényszerű takarékoságról, túltőkésítésről, lelki tényezőkről és még sok más minden egyéb hasonló-ról szokás beszélni egy kissé csodálkozni fog ezen az egyszerűségeen és talán naivnak is fog tartani egy ilyen konjunktúra-magyarazatot, amelyben még a pénzről sincs szó, sőt a hitelre is csak egészen mellékesen történik célzás. De méltóztassék csak közelebb-ről megfigyelni azt, amit elmondottam. Benne van ebben a konjunktúra-magyarazatban, persze csak érintve, a konjunktúra-alakulás minden lényeges eleme és tényezője. És éppen arra hívnám fel a figyel-

met, hogy a magyarázatomban minden lényeges tényező említve van és hogy nincs benne csak egy kiemelve, amint pedig ez a konjunktúra-elméletekben rendszeresen történni szokott. Aki az áralakulás jelenségvilágának nagyon is bonyolult voltát ismeri és azt is átérzi, hogy a konjunktúra-alakulás során mindig áralakulások keletkezettőivel és eredményeivel van dolgunk, tisztában kell hogy legyen azzal is, hogy a konjunktúra-alakulás mindig rendkívül bonyodalmas, és összetett folyamatok eredménye. A monisztikus konjunktúra-magyarázat olyan, mint az a gépszerkezeti rajz, mely a kiemelni kívánt alkatrészt ríkító színnel festi, a többi pedig csak halvány körvonalakkal jelzi. De míg az ilyen rajz legalább jelzi azt, ami a szerkezethez éppen olyan fontosán hozzátartozik, mint az adott esetben éppen kiemelni kívánt alkatrész, addig a monisztikus magyarázat, tényeket nem vesz észre, vagy hallgat el, és éppen ezért hamis képet rajzol, rosszul magyaráz. Különben ezeket a nagyon egységes konjunktúra elmelekedet nem kell a kelletténél komolyabban venni. Egységes voltuk szinte kivétel nélkül nagyon könnyen érthető és meglehetősen közönséges oknak a következménye. Akinek a közgazdaságtani tudása még abból az időből ered, amikor még nem az árelmélettel kezdődött ez a tudomány, hanem amikor a termelés jelenségeinek a vizsgálatára még nagyobb súlyt helyeztek, mint később és mint részben még ma is, az éppen olyan természetesen keresi a konjunktúra-alakulás főokát a termelés terén és találja majd meg a túltermelésben, illetve a túltőkésítésben, mint ahogy a szociálpolitikus vagy a szocialista, a maga szempontjából éppen olyan helyes logikával, a fogyasztás hiányossága terén fogja keresni a baj okát. Aki arra specializálta magát, hogy a vállalkozó szerepét dol-

gozza ki, nagyon könnyen találhatja a konjunktúra-alakulás főokát is a vállalkozó személyiségében. Aki kezdettől fogva pénzülméleti problémákkal foglalkozott, persze, hogy mindjárt a pénz szerepét veszi észre a konjunktúra-alakulásánál és ennél aztán nem is vizsgálódik tovább. Attól, aki mint bankár azt látta, hogy infláció idején is keletkezhetnek vagyonok, szinte nem is lehet mást várni, mint hogy a hitelt tegye a konjunktúra-alakulás egyedüli mozgatójává és így tovább. Nem volna nehéz a mondott esetek mindegyikét példákkal kísélni.

A mi kis, rövid dióhéjba szorított magyarázatunk a részleges túltermelést, mely a hasonló túltőkésítéssel jár karöltve, éppen úgy konjunktúra-oknak ismeri, mint a jövedelmalakulás terén mutatkozó eltolódásokat, a vállalkozó szerepét csakúgy, mint az egyéb tényező gyanánt érvényesülő lelki okokat. Jól tudjuk, hogy az egész folyamatot a pénz oldaláról is meg lehet nézni. De mert arra is figyelemmel vagyunk, hogy a pénzoldal általánosságban véve csak visszatükrözése az áruoldalnak, ezt a visszajáról való szemléletet inkább egészen elejtjük. Ahol a pénz nem mint közömbös pénz szerepel, az ma már inkább csak a hitelpénz esete. A hitel konjunktúrái-tényezői szerepét pedig közellátás volna tagadni. De magyarázatunk szándékosan nem vezet vissza egyedül, vagy főleg, csak jelentősebb mértékben is erre a tényezőre a konjunktúra-alakulást.

Ha van valami, ami a magyarázatunk síkjából kiemelkedik, úgy az még leginkább a részleges túltermelés régi gondolata, mely ma a túltőkésítés formájában szerepel modern tanítás gyanánt. Aki, mint jómagam, minden újabb és legújabb pénzülméleti kon-

junktúra-magyarázat ellenére is hű maradt a régi túltermelési gondolat nagyon is termékeny és elpusztíthatatlan magjához, megelekedéssel állapíthatja meg, hogy ma immár mások is elismerik, hogy ez a hűség nem volt ok nélkül. *A. Fr. v. Hayek* például, aki méltán, mint a legélesebb elméjű gondolkozók xgyike tesz számot azok között, akik a konjunktúra-alakulást a pénz oldaláról kutatták, nagy kerülő után végre mégis éppen oda jutott el, ahová a túltermelés alapgondolatából kiindulva a túltőkésítő magyarázat már jórégén előtte érkezett. Ezt az önvallomást a *Preise und Produktion. Wien, 1931-*, című könyvének 91-93. oldalain olvashatjuk.

Rövid magyarázatunkban még egy mozzanat érdemel figyelmet. Itt a magyarázat egy hiányára mutatunk rá. Előfordul ugyanis benne egy helyütt az „ipari” szó. Amivel azt akarjuk jelezni, hogy konjunktúra-alakulásról szólva, az ipari élet konjunktúrájának az alakulásáról beszéltünk. Ezt a konjunktúrát, természetesen a mezőgazdaság konjunktúrájának az alakulása is befolyásolja. De amint például a jövedelemeloszlás világában egészen külön, a többi jövedelmi ág magyarázatától éles határvonalakkal elválasztott fejezet illeti meg a földjövedelem vizsgálatát, mert a földjövedelem alaptermészetét tekintve egészen más jellegű jövedelmi ág, mint a többi, éppen így a mezőgazdasági konjunktúra alakulása is valami egészen sajátos, az ipari termelésével nem azonos. De, mint majd a következőkben látni fogjuk, összefügg vele, és ezért a két konjunktúra tulajdonképpen együtt volna vizsgálandó. Ez az óhaj éppen úgy vonatkozik a konjunktúra-elmélet, mint a konjunktúra-kutatás munkájára.

Tudomány és élet a konjunktúra-kutató intézetekben ma már kitűnő szervekkel rendelkezik a konjunktúra-alakulás kutatásának céljára. Kérdésünk szempontjából ezeknek a munkája sokkal jelentősebb, mint az elméleté. Az utóbbi, mint ez rövid konjunktúra-magyarázatunkból is látható, csak valószínűségeket jelez abban az irányban, hogy miként alakul ki a konjunktúra-mozgalom felfelé irányuló hullámvonala, tehát, hogy miként múlik el a válság. A konjunktúra-kutatás ezzel szemben a folyó élet konjunktúra-alakulásának az adatait gyűjti, és ezzel feljegyzéseiben a konjunktúra-mozgalom lefolyásának, a válságok elmúlásának a történetét részletes és pontos feljegyzésekkel örökíti meg. Ezzel elvégzi az utókor számára a jelenre vonatkozólag azt a munkát, amellyel mi, a múltra vonatkozólag ilyen feljegyzések hiánya miatt adatokkal vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon hiányosan rendelkezünk. Nekünk most meg kell elégednünk ezekkel a múltra vonatkozó hiányos adatokkal és az ezekből leszűrhető sovány tanulságok alapján kell feleletet keresnünk arra a kérdésre, hogy a múltak tanúsága szerint miként múlik el a válság.

Mielőtt azonban ezt a válságtörténeti szemlénket megkezdendők, nem fog ártani, ha jőeleve rámutatunk valamire. Hangsúlyozni szokták, és nem ok nélkül, hogy a válságok periódusszerű ismétlődése csak a kapitalizmus teljes kifejlődésének korszakában, persze itt is csak annyira-amennyire tapasztalható. Téves volna azonban ebből a tényből azt a következtetést levonni, mintha a válságokért egyáltalán a kapitalizmus termelő-rendje volna felelős. Ezzel a beállítással a kapitalizmust azon sok vád közül, mely többé-kevésbé okkal éri a gazdasági élet fejlődésének ezt a létszakát, még egy újabb és eléggé indokolatlan támadásnak is célpontjává tesszük. De ebből a feltevésből

kiindulva, hamis következtetésekhez is juthatunk a válságok természete, tehát elmúlása szempontjából is. Az bizonyos, hogy a fejlett kapitalizmus termelés-módjával a konjunktúra-alakulásnak és így a válságképződésnek is sajátos formái függenek össze. De az már nem valószínű, hogy válságok keletkezése és elmúlása egyáltalán csak a kapitalizmus korának nevezett gazdasági korszak kizárólagos különlegessége volna. Legalább a gazdasági életnek az az alaptermészete, hogy a javak azért állítódnak elő, hogy elfogyasztassanak és hogy éppen ezért a termelésnek lehetőleg mindig egyensúlyban kell lennie a fogyasztással, csakúgy alapkövetelménye a lagextenzívebb naturálgazdálkodás idejének, mint ahogy törvénye a mai fejlett tőkegazdálkodás korszakának és csakúgy nem volt semmivel sem biztosítva az előbbi esetben, mint ahogy semmi sem biztosítja előre ma sem. Ami a naturálgazdálkodás kezdetleges felszereléséhez később hozzájárul, hogy pénzgazdaság, mégpedig kapitalisztikus hitelgazdaság legyen belőle, a gazdasági élet mondott alaptermészetén nem, csak a megjelenési formákon változtat. A gazdasági élet mozgása jellemzőjét mindig attól a termelőtényezőtől nyeri, mely kiemagaslólag érvényesül az illető korszak termelő-életében. Fejlettebb gazdasági viszonyok között ez sokkal inkább a föld, fejlettebbek között mindenestre leginkább a tőke. Mikor a föld a fő termelőtényező, a válságok is főleg ezzel a termelőtényezővel függenek össze, mert éhségek formájában jelentkeznek. Mikor a növekvő hozadéképességgel bíró tőke a főtényező, akkor már a válságok is ennek a szövődményei és ennek a jegyében alakulnak ki. És az ókori társadalmak közül azoknak, amelyeknek a termelő-élete a maguk sajátos, akkori kapitalisztikus formájában folyt le, hihetőleg éppen úgy megvoltak a maguk in-

kább kereskedelmi jellegű válságai, mint ahogy minden valószínűség szerint nemcsak az ókori egyiptomi volt az a nép, mely a biblia tanúsága szerint a mezőgazdasági konjunktúra hullámválását érezte. (Lásd a József 7 sovány és 7 bő esztendejét.) Amíg azonban a gazdasági élet még fejletlenebb, és amíg a világgazdasági összefüggések még nem alakultak ki, az ilyen válságok is éppen úgy elszigetelt részlet jelenségek maradnak, mint ahogy az inkább naturálgazdasági formák közt élő társadalom gazdasági életének hullámmozgása is oly csendes, a hullámok vonulása oly lassú, hullámhegyek és hullámvölgyek között oly kevés a különbség, hogy nem csoda, ha a sokkal elevenebben lüktető gazdasági élet erősen kiszökellő és még erősebben leomló hullámaival szemben ezek a lassú mozgások inkább észrevétlenek maradnak. Amint a régi, és még régibb idők kimagasló termelotenyezője a föld, úgy a gép nagymérvű alkalmazása és a gazdasági erőknél még nagyobb mértékű agglomerálódása óta ez mindenesetre a tőke. Ez a maga növekvő hozadékképességével oly sebes iramot diktál a gazdasági életnek, hogy ennek megfelelően ilyenkor a konjunktúramozgások is sokkal elvenebb és lüktetőbbek.

Az első válság, mely a hozzánk közelebb eső időkben minket különösen érdekel, a napóleoni háborúk után keletkezett. A hosszantartó háború, a szárazföldi zárlat, majd ennek a megszüntetése olyan zavart idézett elő Európa gazdasági életében, amelyek kisebbített formában ugyan, de nagyon hasonlítanak azokhoz az állapotokhoz, melyek a világháború után köszöntöttek ránk. Az 1918-ban mutatkozott válságszerű állapot 1822-től kezdve enyhül, hogy az enyhülés után járó fellendülés aztán 1825-ben heves válság-

ban törjön ki. Ezt az időszakot és gazdasági eseményeit nem hasonlítják ok nélkül a világháború után 1925-től 1929-ig tartott fellendüléssel és az erre 1930-ban beköszöntött válsággal össze. A válság fészke és az akkori gazdasági fejlettségnek megfelelően, a főszintéje is, Anglia, ahol a gyapotárak 60 százalékkal *estek*, a vidèTu bankok nagy számmal buktak meg. A válságra következett súlyos depresszió három-négy évig tartott. Az 1830 óta mutatkozó fellendülést a feljegyzések szerint jelentősen elősegítette a több éven keresztül mutatkozott jó termés is. Maga a fellendülés vasutak és csatornák építésében, új szénbányák feltárásában és nagyszámú bankalapításban jelentkezik. Az angol gazdasági életnek ezzel a felendülésével párhuzamosan gyorsan javul a gazdasági helyzet Amerikában is. Az 1830-ban beköszöntött újabb válság kitörése már főleg arra vezethető vissza, hogy Amerikában mutatkozik túlspekuláció a vasútépítés és az egyéb alapítások terén. Erre a válságra úgy Angliában, mint az Egyesült Államokban és részben Franciaországban is, hosszú és kínos depresszió következett, melyet egymásután jött rossz termések és egy amerikai nagy gyapotspekuláció összeomlása még csak súlyosbítottak. Ez a depresszió volt a legkomolyabb azok között, melyek Angliát és egyáltalán iparos országokat eddig értek. A munkátlanság rendkívül nagy volt, az élelmiszerek ára, vámok, de sorozatos rossz termések következtében is magas volt, a kartista mozgalom formájában igen súlyos politikai zavarok is mutatkoztak. A javulás jelei úgy Angliában, mint a kontinensen először 1840-ben mutatkoznak. A főok, hogy a kínai piac az ópiumháború befejeztével ekkor megnyílik Anglia előtt. De megint azt olvassuk, hogy az évekig tartó jó termések is nagyban

elősegítették a fellendülést. Az újra nekilendült alapítókedv ismét vasutakra épít, ami a vas- és acélipar és a szénbányászat újabb kiterjesztését vonja maga után. De a fogyasztási cikkek termelése is nagyon fellendült. Ez a korszak volt az angol textilipar egyik legvirágzóbb korszaka. 1845-ben és 1846-ban nagyon rossz az aratás. Az ipari termelést tovább is kiterjesztik, míg 1847-ben bekövetkezik az összeomlás. Az a depresszió, mely erre a válságra következett, a kontinensen a 48-as idők politikai zavarai miatt még erősebben volt érezhető. Az 1852-ben beköszöntött újabb fellendülést nem ok nélkül hozzák összefüggésbe azzal, hogy kevéssel előbb indult meg nagy sikerrel az aranybányászat Amerikában és Ausztráliában. A növekvő aranyláz kiváltja, főleg Amerikában, a vállalkozói kedvet más téren is. A vasútépítést folytatják, a gőzhajózás nagy mértékben fejlődik. A távíró, az új közlekedőeszköz, legyőzi a távolságot és messze világrészeket hoz egymáshoz közel. Európa szárazföldjén is nagyban vállalkoznak. 1852-ben alapítják a párisi Credit Mobilier-t. Angliában az árak 1849-től 1854-ig 50 százalékkal emelkednek. Poroszországban a bankjegyforgalom 1855-ben és 1856-ban kétszeresénél nagyobbra nő. A Crédit Mobilier 1855-ben 40 százalékos osztalékot fizet és más vállalatok üzleti eredményei sem maradnak el messze c mögött. A rendkívüli nagyarányú fellendülés 1857-ben omlik össze. A válság a new-yorki tőzsdéről indul ki, de áttérjed Angliára és az európai kontinensre, sőt Délamerikára és Ausztráliára is. A fellendülés megint csak 1861-ben indul meg. Ekkor tör ki Amerikában az Észak harca a Dél ellen és ez a háború inkább buzdítólag hat a vállalkozói kedvre. Angliában különösen a hadi iparágak találtak fog-

lalkozást. Persze a gyapotbehozatalt Angliába zavarja a háború. De a híres „cotton famine” sem tudja megszakítani a további fellendülést, melyet az akkor már nagy mértékben érvényesülő szabadkereskedelmi politika is alátámaszt. Az Angliában 1866-ban beköszöntött visszahatás a kontinensen a porosz-osztrák háború ellenére is alig érezteti a hatását. Sőt mintha a gyorsan lefolyt háború, mely a politikai helyzetre tisztázólag hatott, még fellendítette volna a gazdasági életet. Ha azonban ez a háború ezt még csak kevéssé tette meg, úgy megtette ezt mindenesetre igen nagy mértékben az 1870-71-iki német-francia háború. Ennek a bénító hatását még Franciaország is rendkívül hamar kiheverte, a győztes Németországban pedig a háború sikere és a német államok ezt követő politikai egyesülése bámulatos gazdasági fellendülést idézett elő. Ekkoriban Amerikában, főleg az Egyesült Államokban, Európában főleg Angliában, de a kontinensen is párhuzamosan élénkül a gazdasági élet. A jelentős fellendülést a vas- és acélgégyártás terén fontos új találmányok, újabb közlekedő utak létesítése, nagy vasútépítő tevékenység és általában úgy itt, mint a tengeren túl nagymérvű alapító láz kíséri nyomon. A kedvező ipari konjunktúra méreteit jól mutatja, hogy az Egyesült Államokban a vasutvonalak hossza 1860-tól 1873-ig több, mint megkétszereződött, a nyers vastermelés pedig ugyanitt 1870-től 1873-ig évi 1.6 millió tonnáról évi 2.5 millió tonnára növekedett. Németországban ugyanekkor a vasfogyasztás 1866-tól 1873-ig fejenként kétszeresénél többre, a nyersvastermelés pedig, mely 1840-ben még csak 143.000 tonnát tett ki, ugyanitt 1873-ban már 2,241.000 tonnára emelkedett. Ez a fejlődés tetőfokát 1873-ban érte el. Amerikában a new-yorki tőzsdén

szeptember 19-én a nevezetes „fekete pénteken” Európában már valamivel előbb, május 9-én a bécsi tőzsdén tört ki a válság, mely azután ezekről a helyekről roharnosan terjedt tovább. Ez az 1871. évi nagy krach méreteiben minden eddigi válságot felülmúlt és egészen a mostani világválságig nagyság és romboló erő tekintetében páratlanul állt. Ez a válság szinte az egész világ gazdasági életét hosszú időre elszibbasztotta. Igazi nekilendülés évtizedekig nem mutatkozott. A kisebb méretű Bontoux-válság, mely 1882-ben Parisban egy nagy alapítóbank bukása következtében tört ki, hatásában inkább Franciaországra maradt korlátozva, mint ahogy az 1884. évi válság az Egyesült Államokban sem vetett szélesebb hullámokat. A csend oka a múlt századvégi ismert mezőgazdasági válság volt, mely különösen a mezőgazda országok vásárlóképességét tartotíta szűkebb korlátok között, és így az ipar terén sem mutatkozhatott nagyobb arányú és hirtelen felszökés. Az 1890. évi londoni Baring-válság, mely délamerikai vonatkozású túlspekulációk következménye volt, már sokkal meszebb éreztette a gazdasági életet fejlődésében megakasztó hatását. A nyomában keletkezett depresszió körülbelül 1895-ig tart. Ekkor indul meg újra a fellendülés, különösen Németországban és főleg az elektromos ipar nagyarányú fejlődése és annak következtében, hogy Németország akkoriban szabadelvűbb kereskedelmi politikát kezdett követni. Ez a fejlődés 1899-ig tartott zavar nélkül, mialatt például a német nyersvastermelés évi 5.5 millió tonnáról 8.1 millió tonnára növekedett. Ezt a fellendülést oroszországi gazdasági és politikai események törték derékon, de Németországban például jelzálogbankok bukása sem maradt hatástalanul. A depresszió Né-

metországban, Angliában, Franciaországban és nálunk 1903-ig tartott. Az utána következő fellendülés jórészt a mezőgazdaság helyzetének a javulására vezethető vissza, melynek nagyobb vásárlóereje ekkor jelentős mértékben hatott ösztönzőleg az ipari termelésre is. De a fellendülés nem tartott soká és már 1907-ben újabb ellanyhulásnak adott helyet. Válságossá a helyzet ekkor azonban csak az Egyesült Államokban lett. 1908-tól kezdve a világháború kitöréséig több ízben is mutatott nekilendülő hajlandóságot a gazdasági élet. De ezt aztán mindig elfojtották politikai nyugtalanító jelenségek, így 1911-ben a marokkói válság, 1912-ben a balkáni zavarok. Maga a világháború először rendkívüli háborús gazdasági konjunktúrát jelentett egyes iparágaknak, de a mezőgazdaságnak is. Később hosszú tartamával és roppant anyagpusztításaival az egész világ gazdasági életét igen messzemenően elsorvasztotta. Közvetlen a háború után mindjárt a darabokra szakítottság jellemzi a kultúrvilág gazdasági életét. De itt is más a konjunktúra-alakulás az inflációt ért és a többi országokban. A kifosztott Európa áruéhsége az Egyesült Államoknak, igaz, hogy csak rövid időre, de nagy, ipari konjunktúrát biztosított. Az itteni nekilendülést azonban erős túlspekuláció folytán már 1922-ben válság váltja fel, mely a new-yorki tőzsde bezárására is készlet. Ez után indul meg Amerikában a prosperitásnak az az időszaka, melyet alakulásában már a szövetségi tartalékbankok hitelpolitikája is erősen befolyásol, de amelyet ez a politika az összeomlástól, mely 1929 október 24-én, a „fekete csütörtökön” köszöntött be, még sem tudott megóvni. Ez alatt az idő alatt Középeurópában a konjunktúra-alakulás már nem mutat egységes képet. Az országok gazdasági szerke-

zetének a háború okozta megváltozása most már lépten-nyomon érezteti a hatását. Ezt a mostani világválságot, mely az Egyesült Államokban a prosperitás időszakában folytatott rendkívüli mérvű túlspekulációnak további következménye, még jobban elmélyíti a szintén Amerikában, főleg 1925-től kezdődően ott nagy arányokban megindult mezőgazdasági túltermelésre visszahatásként jelentkezett mezőgazdasági válság is.

Az eddigiek, némileg már a konjunktúra-alakulás menetéről adott vázlatos képünk is, de még inkább a XIX. század válságainak a rövid története, módot adnak rá, hogy megfeleljünk a kérdésünkre: miként múlnak el a válságok? Az első, amit erre vonatkozólag a hallottakból leszűrhetünk, az a különben magától értetődő és éppen ezért alapjában véve nem sokat mondó, de ma eléggé nem hangsúlyozható igazság, hogy a válság magától is megszűnik. Tényekkel szolgáló bizonyíték erre azoknak a válságoknak a történelemből ismert egész sora, amelyeknek idejében a világ még semmit sem hallott konjunktúra-politikai eszközökről, amikor a válságoknak sem a megelőzésére nem tudtak még semmit sem tenni és a válságok lefolyását sem igyekeztek enyhíteni. A lübecki kereskedelmi válság (1603-1620.), a hollandi tulipánválság (1634-1637), a XVIII. század elején nagy mértékben űzött tengerentúli vállalkozásokból fejlődött válságok, így Law rendszerének bukása Franciaországban (1716-1720), vagy a déltengeri válság Angliában (1719) mind így folytak le. De így múlt el a napóleoni háborúk után következett nagy válság is! Az ezt megelőzőt nagy fellendülés szakában az Angol Bank például az egész idő alatt 4 százalékon tartotta a leszámítolási kamatlábat, hogy az

összeomlás után persze annál jobban megszorítsa a hitelkészséget. Ez a hitelrestrikció, természetesen, nem válságpolitika. Ezji hitelező természetes önvédelme, a hatásra magától bekövetkező ellenhatás, melyhez az válságok dolgaiba, még semmi köze sincs. És állami államnak, mely később szívesen avatkozik be a beavatkozás nélkül múlt el tulajdonképpen a múlt század végén jelentkezett, hosszan tartott, súlyos mezőgazdasági válság is. A mezőgazdasági érdekeltség ekkor is kívánt „új földteherrendezést”, „jelzálogtehermentesítést”. Az ilyen messzemenő állami támogatás gondolata azonban akkor még az emberek legnagyobb része előtt egészen idegenszerű volt. A gabonabehozatalra szoruló Németország legfeljebb vámokat adott a mezőgazdaságnak. Hogy megpróbálta a határidőüzletet eltiltani — nem sok sikerrel —, komolyabb válságpolitikai beavatkozásnak alig tekinthető.

Az elmélet logikája is azt magyarázza, hogy a válságnak minden beavatkozás nélkül is el kell múlnia; sőt az elmélet tulajdonképpen csak ezt tudja bizonyítani, hogy a válság magától múlik el. Láttuk, hogy a fellendülést, ha szabad a folyása a gazdasági életnek, nyomon kell követnie a válságnak, hogy továbbá a válságnak természetes folyománya a depresszió és hogy a depresszióból minden külső beavatkozás nélkül is azért kell megint kiemelkednie a gazdasági életnek, mert a depresszió alacsony árakat jelent, az alacsony árak pedig — feltéve, hogy semmi sem akadályozza a gazdasági élet szabad mozgását, — igaz, hogy lassú, de biztos megindítói a termelésnek. A gyakorlati gazdasági élet teréről igen sok példával lehet bizonyítani ennek az igazságát, és még több példát lehetne e különben magától értetődő dolog bizo-

nyítására felhozni, ha a gazdasági életben mindenütt a szabadság érvényesülne, és ha nem gátolnák, sokszor éppen az érdekeltek védelme céljából, a gazdasági tényezők szabad erő kifejtését. De még ilyen körülmények között is érvényesül, amennyire csak lehet, a válság magamagát gyógyító hatása. Mi ma ugyancsak nem panaszkodhatunk amiatt, hogy az állami beavatkozás valami nagyon szabadjára hagyná a dűlni és pusztítani akaró gazdasági erőket. És mégis, itt is látható, amit éppen említettem. Mihelyt csak egy kis tér mutatkozik, ahol az árak zavartalanul alakulnak, mihelyt csak egy kis rést kapnak a gazdasági élet természetes ható erői, azonnal előtörnek, hogy érvényesítsék új életre keltő erejüket.

Egy példát említek a gazdasági életnek abból a köréből, mely hozzánk, városi emberekhez közel áll. A lakásforgalom nálunk a válság kitörésekor már eléggé szabad volt. Külföldi hitelekkel alátámasztott álkonjunktúránk idején új lakások is nagy számmal keletkeztek. Ez az utóbbi körülmény különösen nagyon könnyűvé tette a szabad áralakulást a lakások terén, mihelyt a gazdasági viszonyok rosszabbra fordultak. A megcsappant jövedelmű emberek kisebb lakásokba költöztek, mert a nagy lakások terhét, a nagyobb lakással járó nagyobb fenntartási költségek folytán még a hirtelen leszállott alacsonyabb bérek mellett sem tudták vagy nem akarták viselni. A régi, nagy lakásokkal bíró házak tulajdonosai, ha nem akarták, hogy házaik lassanként kiürüljenek, kénytelenek voltak a nagy lakásokat kisebbekké átalakítani. Ezek az átalakítások a nagy munkátlanság idején munkát adtak az építő-iparnak és aki figyelembe veszi, hogy az építkezés közvetlenül és közvetve hány

száz és száz iparágnak ad kenyeret, mindjárt észreveheti azt is, hogy a válság itt magamagából termelt ki válságot megszüntető hatást. A lakásátalakításokat az állam, tudvalevőleg adókedvezményekkel is előmozdítja. Ez jó válságpolitika. (Amivel nem akarom mondani, hogy a vonatkozó pénzügyi rendelkezések minden tekintetben jók voltak.) Ámde nyugodtan állítható, hogy a mondott átalakítások, talán valamivel lassabban és kisebb mértékben, de mindenesetre állami beavatkozás nélkül is bekövetkeztek volna.

Vagy vegyünk egy példát a minket szintén igen közelről érdeklő mezőgazdaság köréből. Ezt annál is inkább tegyük meg, mert hiszen a jó sors a mostani nagy válságot még egy rendkívül erős mezőgazdasági válsággal is súlyosbítva. És mi ennek a hatása? Furcsán hangzik, de igaz. Az ipari válság, legalább bizonyos vonatkozásban, elviselhetőbbé lesz a mezőgazdasági válság következtében. Válság idején az ipari munkás nehezen kap munkát. Ha mégis talál, úgy alacsony áron kell a munkát vállalnia. De az alacsony pénzber magas tényleges bért jelent, mihelyt a gabonaárak a mezőgazdasági válság során alacsonyak. Vagy, itt van egy másik példa, most már közvetlenül és egészen a mezőgazdaság köréből. A jó konjunktúra, idején a mi mezőgazdaságunk is nagy mértékben rendezkedett be gépterelésre. Mezőgazdaságunk új eladósodásának ez éppen az egyik főoka. A válságban ránk köszöntött és a depresszió mostani állapotában makacsul változatlan alacsony terményárak mellett a traktorral való művelés nem fizeti ki magát. Az ökör megint visszakerül jogaiba. Hogy mit tesz ez, különösen kisebb gazdaságokban, a föld termőerejének fenntartása szempontjából, azt nem kell külön kiemelnem. De annál inkább rá kell itt a min-

ket érdeklő összefüggésnél fogva arra mutatni, hogy a fokozott állattartás fokozott takarmánytermeléssel jár együtt; ez pedig azt jelenti, hogy a szemtermelés területe csökken, ami a szemterményekben mutató túlkínálat apadása következtében a termékek árát növeli, a nagyobb takarmányszükséglet pedig a takarmánynövények árának az emelkedését vonja maga után. De az állatárak is emelkednek. Mind oly hatások, amelyekben már a mezőgazdasági válság enyhülése látható.

Mint a jól megszerkesztett gép fogaskerekei, úgy vágnak itt egymásba a tünemények. Az ember szinte elcsodálkozik, hogy a mindenség milyen okos előre látással igazítja gazdasági téren a dolgokat. Ezer és ezer példát lehetne felhozni az élet minden teréről, mely mind azt mutatja, hogy a gazdasági élet miként gyógyítja meg saját magát. A közmondás, hogy nincsen rózsza tövis nélkül, es amely a gazdasági élet nyelvére fordítva úgy hangzik, hogy a fellendülés mindig maga után vonja a depressziót, a gazdasági életben Fordítva is áll: a tövis mellett rendszeren ott van a rózsza, a válság és depresszió után mindig fellendülés következik. A válság tulajdonképen már magában rejti ezt a jót. És mert ez a kiemelkedés a depresszióból, mert ez az új fellendülés rendszeren fejlődést is jelent a gazdasági életben, szinte kísértésbe esünk, hogy a válság előnyeiről beszéljünk. A válság előnyei! Bizarr gondolat, de egyáltalán nem új és semmiesetre sem helytelen. Régente, mikor a válságokat még a gazdasági élet rendszertelenül fellépő betegségeinek tekintették, úgy beszéltek a válságokról, mint tisztító viharokról, amelyekre a gazdasági életnek időnként csakúgy szüksége van, mint ahogyan a túlfüledt levegőt is csak a vihar szele hűtheti le. A hasonlatot

ményeket is. Aki tehát arra a kérdésre kíván megfelelni, hogy hogyan múlik el a válság, nemcsak azt fogja megállapítani, hogy a válság minden beavatkozás nélkül magától is elmúlik, hanem azt is kutatnia kell, hogy vannak-e olyan gazdaságpolitikai eszközök, melyek a válság lefolyását enyhítik és siettetik, és viszont, hogy nem fenyegetnek-e olyanok is, amelyek még rontanak a helyzeten.

Egy rövid előadás keretében lehetetlen mindazokkal az eljárás módokkal behatóan foglalkozni, amelyekkel a mai fejlett közgazdasági politika a siker valamelyes reményével avatkozhatik bele a válság lefolyásának enyhítésébe. De az sem lesz érdektelen, ha ezek közül, szemelgetve, csak egy-kettőt vizsgálunk meg. A konjunktúra-politikai eszköz két nagy csoportba sorozhatók. Az egyik csoportba azokat soroznám, amelyeket, mint röviden mondani szoktuk, az áruoldalon alkalmazhat a gazdasági politika, a másikba azokat, melyekkel a pénz oldaláról kísérleteznék. Ez a felsorolás és szembeállítás, természetesen, még nem értékelés; meg nem állítjuk vele azt, hogy a szóbanforgó eszközök mind és mind egyformán jól volnának használhatók.

Nézzük először az áruoldalról alkalmazni vélt, vagy legalább alkalmazni kívánt válságpolitikai eszközt, a termelés és fogyasztás összhangba hozatalára irányuló gazdaságpolitikát. Mégpedig nézzük ezt a minket közelről érdeklő mezőgazdasági viszonylatban.

Az a régi egyiptomi história a hét szűk és a hét bő esztendőről, melyet már említettem, jó példája a primitív, de hatásos olyan mezőgazdasági válságpolitikának, mely valószínűleg nem is jár rossz követ-

kezményekel. Mikor a bibliai József tartalékolást javasolt a bő években a szűk esztendőkre okosan, előre látóan járt el. De, hogy egy modern kifejezéssel éljek, ha a konjunktúra-prognózisában tévedett volna, még ennek az ártatlan konjunktúra-politikai eszköznek, a tartalékolásnak is, meg lett volna a rossz hatása; ugyanis a szűk termelésűnek várt, de mégis termékenynek mutatkozott években a nyerstermékek árdepressziója következett volna be. Azonban a példamat hallva, joggal mondhatni, hogy könnyen csinálhatott a bibliai József konjunktúrapolitikát, mikor neki csak az éhség, a hiány ellen kellett védekeznie/De mit tegyen a mai konjunktúrapolitikus és a mai kormányfő, akinek az okoz gondot, hogy a kapitalisztikus termelés eszközeit használó mezőgazdaság több búzát állít ez idő szerint elő, mint amennyire az emberiségnek szüksége van. (Zárójelben legyen mondva, én úgy nézem, hogy ma csakugyan több búza termelődik, mint amennyit az emberiség fizikailag elfogyasztani bír. Megengedem, hogy egyenletesebb jövedelemeloszlás esetén, vagy ha az alsóbb néposztályok ma többet kereshetnének, a búzafogyasztás is nagyobb volna. De valószínű, hogy ilyen fogyasztás esetén is mutatkoznék ma túlprodukción a búzatermelés terén. Igaz, hogy ma sok ember igen nehezen jut táplálékhoz és hogy ma sok ember csak keveset eszik; de mégis esznek az emberek. Hogy miként jutnak az ételhez, a maguk jövedelme, állami támogatás, avagy magánjótékonyosság útján, az a mi szempontunkból egyre megy a tény, hogy aki a mai válság képét úgy festi le, hogy nagy eladhatatlan búzakészletekkel az éhezők milliói állanak szemben, szociálpolitikai szempontból erősen színezi a válságot.) Visszatérve tehát tárgyunkhoz, nézzük meg, hogy mit csinálhat a vál-

ságpolitika az ilyen túltermeléses időkben. Ha nem csinál semmit, ennek az a jele, hogy nem bízik a beavatkozás sikerében, de hogy annál jobban meg van róla győződve, hogy az egyensúly termelés és fogyasztás között ilyenkor majd magától is helyre áll. Ez nagyon is valószínű. Hiszen az alacsony búzaár éppen azokat, akiknek a járulékos termelése a bajt okozta, már nemcsak, hogy nem ösztönzi termelésük további kiterjesztésére, hanem ellenkezőleg arra is készíti, hogy termelésüket csökkentsék. A népesség pedig lassanként majd hozzánővekszik az előre megnövekedett termelés mennyiségéhez. Ez sem elkézelhetetlen, hiszen az utolsó harminc évben, tehát a század elejétől napjainkig Európa, Ázsia és Amerika népessége, a világháború ellenére is, 400 millió fővel szaporodott, tehát éppen annyival, mint amekkora Európa népessége az 1900-as évek elején volt. Szaporodásra való ilyen képességgel az emberiség igenlkönnyen elérheti, sőt túl is szárnyalhatja a mai mezőgazdasági túltermelést:

Bizonyos azonban, hogy jó ideig fog tartani, míg a mezőgazdaságban a termelés és a fogyasztás között az egyensúly majd megint helyreáll. Ezért manapság a beavatkozó állam — már amennyire tőle telik — ezen a bajon is segíteni igyekszik. Mikor az állam a hibás számítással termelt fölös mennyiséget a fogyasztás elől elvezetni íparkodik, logikusan jár el, és a menteni valót menti akkor, mikor azt a búzamennyiséget, mely a fogyasztás céljaira már nem kell, nem semmisíti meg, hanem másvalamire, nem emberi fogyasztás céljaira igyekszik fordítani. Az erős közgazdasággal bíró államhatalom ilyenkor azt is meg fogja próbálni, hogy a vetésterületet csökkentse. A múlt nyáron tartott londoni búzakonferencia éppen

ilyen irányban is foglalkozott a búzatermeléssel. De kérdés, hogy idevonatkozó határozatait fogják-e tudni, és ha igen, mennyire és milyen áron végrehajtani. Sokat az eddigi intézkedésektől e téren nem lehet várni. Ami közelebbről minket illet, mi kis pont vagyunk, búzatermelés tekintetében is, a világegyetemben. A mi búzatermésünk, bármilyen nagyjelentőségű legyen is ránk nézve, a világ mezőgazdasági válságpolitikája szempontjából se nem szoroz, se nem oszt. De azt azért meg lehet említeni, hogy a mi bolettankjó példa rá, hogy milyen eszközökkel jiem szabad a válságpolitikának élnie. Ez a megszorult gazdán segít ugyan, de a búzatermelő terület csökkentése helyett éppen annak a kiterjesztésére ösztönzött.

Hogy mi különösen igyekszünk mezőgazdaságunk jövedelmezőségét válságpolitikai intézkedésekkel egy bizonyos színvonalon tartani, eléggé érthető, és itt nem is teendő közelebbről szó tárgyává. De annál inkább érdekes megvizsgálni azt, hogy a világ-gazdaság egészét tekintve lehet-e valami különösebb jelentősége a mezőgazda-osztály fizetőképességének a válságból való kibontakozás szempontjából. Válságtörténeti rövid áttekintésünk azt mutatta, hogy az Angliában 1830-ban megindult ipari fellendülést jó termékek nagyon előmozdították, hogy az 1836-iki válság után bekövetkezett depresszió hosszú elhúzódását több egymásután jelentkező rossz termés is elősegítette, hogy az 1840-es évek elején mutatkozó fellendülés jó termékek kíséretében köszöntött be, hogy a múlt század utolsó évtizedeiben lefolyt agrárválság az ipari élet fellendülésére is bénítólag hatott, és így tovább. Sajnos, a mezőgazdasági és ipari válságok kölcsönhatása még nagyon kevésbé

van felderítve. De azt megállapíthatjuk, hogy a mezőgazda-osztály fizetőképességének a bővülésétől nagyban függ az ipari termelés kiterjesztésének a lehetősége. Amint a régi mondás tartja: Hat der Bauer Geld hat's die ganze Welt. Könnyű elképzelni, hogy minő fellendülés indulhatna most meg hamarosan világszerte, ha — feltéve, hogy a fellendülést akadályozó egyéb körülmények is egyszerre megszűnnének — a gabonaárak emelkedni kezdenének. A magas búzaár, ha egyéb körülmények kedvezők, különösen mezőgazdasági jellegű országban, a mezőgazda-osztály vásárlóképességének az emelkedése következtében hathat válságszüntetően. Az alacsony búzaár viszont inkább ipari országokban érvényesülhet ugyanebben az irányban az alacsony munkabérek folyamányaként. Itt két éppen ellentétes ok azonos irányban hat. Ez eléggé mutatja, hogy minő bonyolult és a kutatásra mennyire érdemes az az összefüggés, mely az ipari és mezőgazdasági konjunktúra között áll fenn.

Ismeretes az a már nem új, angol eredetű konjunktúra-elmélet, melynek különben főleg az angol nyelvterületen ma is vannak hívei, hogy természeti okok fakasztják ki a válságokat. Nem kisebb ember, mint *Jevons* gondolt arra, hogy a napfoltok alakulása befolyásolhatja a mezőgazdasági termelés eredményét, ez pedig aztán a mezőgazda-osztály vásárlóképességén keresztül az egész gazdasági élet konjunktúra-alakulását. Ha ezt az elméletet nem is tekintgetjük a konjunktúra-alakulás magyarázata szempontjából kielégítőnek, arra nagyon jól rámutat, hogy a mezőgazdaosztály vásárlóerejének minő erős hatása van az általános konjunktúra alakulására.

Amit itt mondok, természetesen, nem jelenti azt, hogy a mezőgazdasági termékek árának bármi módon való emelése jó konjunktúra-indító, illetve válságmulasztó eszköz volna. Mikor a mezőgazdasági termékek árának emelkedéséről beszélek, természetes, magától való áremelkedésre gondolok. Mesterséges árnövelés, minő az állam bevásárló, illetve elárusító monopóliuma, a termelőknek juttatott prémium, stb. csak átviszik az alacsony árak terhet más vállakra, vagy legjobb esetben azzal teszik az alacsony árakat elviselhetőbbé, hogy megosztják ezt a terhet a társadalom különböző rétegei között szélesebb körben. Megvalósítván ezzel a mai válságpolitikának ezt a tehermegosztó, nagyon kedvelt eszközét a mezőgazdaság terén is. Gyökeresebb orvoslás azonban mindenesetre csak a termelés mennyiségének csökkentése volna.

Ugyancsak az árúoldalon igyekszik a válságpolitika gyógyítólag közbelépni, mikor közvetlenül akar a munkanélküliségen segíteni. Amennyire egészen sajátyszerű és kényes áru a munka, éppen annyira nehéz vele bánni válságpolitikailag. Azt már rég tudják, hogy a munkást ilyenkor lehetőleg csak úgy kell foglalkoztatni. Hogy munkája sok és drága termelő-eszközt és anyagot ne fogyasszon és hogy munkája az árukínálatot se növelje. Melyik munka kínálozik leginkább ilyen gyanánt? Mindenesetre az útépítés, mellyel a ma mintegy rendelkezésre álló, fölösleges és szinte alkalmatlanul útban lévő munkát a jövő számára már hatályosítva eltesszük. Adóügyi szempontból sem rossz a gondolat. A bérek formájában kifizetett termelő-költségeknek arra való része a fogyasztási adók útján leghamarabb kerül megint vissza az államhoz. Már *Louis Blanc* utakat volt

kénytelen a munkásokkal építtetni, akiknek pedig nemzeti műhelyben való foglalkoztatást ígért. És a mai német nemzeti szocializmusnak is ez volt az egyik legfőbb programmpontja. Rövid bölcsesség, de a kellő megvitatásához napok sem volnának elegendők. Köteteket írtak arról, hogy a munkátlanság csökkenésével miként lehet és miként nem lehet a válságot megszüntetni. De igazában ma sem látunk ebben a kérdésben egészen tisztán. Gazdasági szempontból még mindig helyesebbnek látszik, mert olcsóbb, a munkátlanosok okos segítéyzése, mint a fölösleges foglalkoztatásuk. A társadalmi és a etnikai szempont persze mást mond.

A másik sokat vitatott eszköz a válságból való kilábolásra a pénz oldaláról való segítség volna.

A XIX. század második válsága alkalmával alkalmazta tudvalevőleg az Angol Bank először a diszkontpolitikának nevezett hitelpolitikai eszközt. Ez azóta általánosan használatossá vált mindenütt, ahol a központi jegybank irányítólag akar a gazdasági élet menetébe beleavatkozni. A harmadik válság teremtette meg Anglia restrikiós banktörvényhozását, a további válságok pedig ennek a kritikáját és azt, hogy a törvényt a további válságok alkalmával mindig fel kellett függeszteni. A kritika tudvalevőleg az úgynevezett bankszerűségi elméletben csúcsosodott ki, melynek lényegét, különösen konjunktúra-politikai vonatkozásban, úgy lehet legjobban visszaadni, hogy e felfogás szerint a hitelnyújtás válság idején lehetőleg szabadelvűen kezeltesék, ilyenkor semmiestre se vonassék el vásárlóerő a forgalomtól, hanem abban a mértékben inkább, melyet a józanság megengedi, a válság lefolyását enyhítendő, a vásárlóerő mennyisége szaporíttassék. A hivatalos hitelnyújtó

szerv az ilyen politikától válságok idején annál is kevésbé tartózkodjék, mert hiszen ilyenkor a kész vásárlóerő egy része el szokott rejtőzni, ami a pénzsűkét még csak növeli. Ennek a nagyon helyes hitel-, sőt mondjuk, konjunktúra-politikai gondolatnak a vadhajtása az a többé-kevésbé naiv válság-politikai eszme, hogy a pénzt kell szaporítani, és ezzel majd nekilendül a gazdasági élet. Ma, amikor a válság már nálunk is valamennyire mégis csak enyhül, valamivel kevésbé hangos ez a követelés. De vannak azért nálunk is, másutt is, ma is bőven hívei. Ez az a gondolat, melynek hódolva, amit különben ritkán lehet látni, kezét fognak mezőgazdaságunk és iparunk. Egy érdekes mezőgazdánk még az adósvédelmi törvényhozásunk előtti időben nagyon világosan megmagyarázta nekem, hogy minden bajnak csak az az oka, hogy kevés a pénz, és azt is elmagyarázta nekem, hogy miként lehetne ezen a bajon segíteni. Nem is mondott sokkal rosszabbat, mint az a sok erről a kérdésről szóló honnento röpirat, melyet az utóbbi években bőven hozott hozzám is a posta. A gyáripari érdekeltség köréből pedig, hivatalos megnyilatkozások alkalmával is, minduntalan hallunk olyan kijelentéseket, melyek a „mérsékelt infláció” boldogító hatásában való hitet igyekeznek ébren tartani. Mezőgazdáinkat sem könnyű arról meggyőzni, hogy a pénz szaporítása vagy a pénz értékének csökkentése a mezőgazdaságnak nem szolgálja javára. Mert igaz ugyan, hogy ilyen esetekben a mezőgazda több pénzt kapna a termékéért, de neki is legalább ugyanabban az arányban többet kellene majd fizetnie mindenért, amit neki kell megvásárolnia, sőt valószínű, hogy az áremelkedéseknél még majd eltolódás jelentkeznék a különböző áruk között

a mezőgazda kárára, amire az „agrárrolló” folytonos kinyílása eléggé figyelmeztet. Még nehezebb a helyzete azonban a közgazdaságtannak a gyáripár képviselőivel szemben, akik jól tudják, hogy infláció idején is lehet jó üzletet csinálni és tudják azt is, hogy ha ügyes az ember és hamar realizál igaz hogy mások kárára, de még vagyont is lehet az ilyenkor szerzett nyereségekből gyűjteni. A gyáriparosok tudósabb álláspontja a válság megszüntetésére irányuló politika kapcsán „Ankurbelung”-ról beszél, ami alatt a gazdasági élet nekilendülését kívánja érteni. A mi nagyipari érdekeltségünk előkelő képviselői ezt az Ankurbelung-ot, jelentős automobilisztikai ismeretekről tanúskodva, „begyűjtás”-nak mondják. Érdeemes a finom árnyalati különbséget megfigyelni. Az Ankurbelung, amit magyarul felkurblizásnak mondanak és ami nem egyéb, mint indítás céljából a motor főtengelyének kézi erővel való meghajtása, sokszor eléggé fáradságos! multság. Éppen ezért a finomabb autókat ma már elektromos úton hajtják meg. Ilyenkor aztán a motor megindításához elég az elektromos áram bekapcsolása, ami egy gombnyomással történik. Mármint a német, mikor Ankurbelung-ról beszél, ezt a fáradságos indítást érti. Ezzel szemben a mi gyáriparosaink, természetesen már, az, aki, csak egy gombot akarnak megnyomni. Helyesebben azt szeretnék, hogy még ezt is az állam tegye meg helyettük. Pedig sem az Ankurbelungot, sem a begyűjtást kívánó urak nem fogják tudni az autójukat elindítani, ha nincs a tartályukban benzin. Ezt a benzint a gazdasági élet motorjába beletenni, a válságban is, magának a vállalkozásnak a feladata. Ezt nem fogja mindegyik vállalat tenni tudni, és azok mellett, amelyek tenni tudják, sok fog elpusztulni.

De én nem tudok rosszabb válságpolitikát annál elképzelni, mely azt tartja, hogy a válságot okvetlenül mindenkinek ép bőrrel kell megúsznia.

Az Ankurbelung-os válságpolitikának méltó párja, jobban mondva ikertestvére az, amelyik közvetlenül az árakat akarja emelni. Ez is nagyon népszerű válságpolitikai gondolat. Sajnos, nemcsak az utcán hallható, hanem komolyabb színezetű helyeken is olvasható. A megítéléséhez jó figyelembe venni, hogy az emberek mindig az árak miatt panaszkodnak, pedig az árak még magukba véve semmit sem jelentenek. Ne felejtjük el, hogy magas árak idején is kevés lehet a jövedelem, mert ilyenkor a jövedelem előállítására és általában az élet sokba kerül. Emlékezzünk csak vissza. Közvetlenül a háború előtti években egy drágasági hullámot értünk meg, és akkor éppen úgy panaszkodtunk, tanácskoztunk, ankéztünk a magas árak miatt, mint ahogy most az alacsony árak miatt fő a fejünk. Pedig a szegény árak akkor sem voltak okai semminek sem, mint ahogy most sem azok. Az árakban csak a hatása mutatkozik azoknak az okoknak, amelyek a válságot előidézik.

Mikor az alacsony árakat hallom a válság oka gyanánt emlegetni, mindig eszembe jut egy élményem a háború előtti jó időkből, amit — mert nagyon ideálál — szeretnék most önöknek elmondani. Egy katonai istállóban volt akkoriban egyszer dolgom, még pedig éppen téli időben. Tudnivaló, hogy ilyen istállóban, ahol sok állat van együtt, vigyáznak a szellőzésre és különösen arra, hogy bent túlságosan meleg ne legyen. Szóval, bemegyek az őrmester kíséretében az istállóba és észreveszem, hogy a közepe táján eléggé szembetűnő helyen, az egyik oszlopon,

egy jókora hőmérő függ. A hőmérőt pedig egy huszár a kezében tartott vizes vödörből szorgalmasan locsolgatja. Kértem az őrmestert, hogy miért mossák a hőmérőt, hiszen nem piszkos. Amire az őrmester felvilágosított, hogy nem is a mosás a cél, hanem egészen más valami. Tíz foknál melegebbnek az istállóban nem szabad lenni. A kapitány, aki mindjárt jönni fog, nagyon szigorú ember, ha melegebbet talál, őt is, az istállóért is lecsukatja. Innen a buzgólkodás. Észrevehettem azt is, hogy a huszár meg is volt arról győződve, hogy az ő hőmérőhűtése révén az istállóban csakugyan hűvösebb lesz. Hogy a kapitány, hogy nézte a dolgot, nem tudom, de másnap, amikor találkoztam vele, az őrmestert, aki íme már jóval a manipulált áruk előtt rájött a manipulált hőmérő gondolatára, előttem mint igen megbízható olyan emberét dicsérte, aki a szigorú ezredessel szemben segítségére van. A hasonlatot, azt hiszem, nem kell magyaráznom. A kapitány és a huszár a közönség, ők ketten jól példázzák ennek mind a két osztályát, azí is, amelyik egészen tájékozatlanul és jóhiszeműen áll mindig az eseményekkel szemben, de azt is, amelyik nem bánja, ha egy kissé be is csapják, feltéve, hogy ez neki így kellemesebb. Az őrmester az a közgazdasági politikus, aki közvetlenül az árakat javítja. Mélyen tisztelt hölgyeim és uraim, az árak, ismétlem, nem okai semminek sem. ők ártatlanok, ők csak tünetek. A gonosz, ami a túlságos drágaságot, vagy a túlságos olcsóságot okozza, mögöttünk van és sokszor mögöttünk is csak nagyon nehezen, messze a háttérben található meg. Éppen ezért, aki eredményel akar változtatni az árakon, keresse meg először ezeket, az árak mögött sokszor nagyon messze és nagyon mélyen fekvő okokat. Férközzék ezekhez, és próbáljon ezekkel megbirkózni. Ha az okokat meg

tudja változtatni, majd előáll magától és állandó érvénnyel az óhajtott eredmény.

Erre önök azonban azt fogják mondani, hogy a most előttünk lefolyó amerikai példa mást látszik bizonyítani, mert ott Mr. Rooseveltnél az árak emelésével segít a válságon. Méltóztassék megengedni, hogy erre az ellenvetésre én a következőket válaszoljam: Először is, legalább az eddigiek tanúsága szerint, még csak próbál segíteni. Másodszor még az ő próbálkozásai is kétfélék. Egyfelől lenyúl a baj fenekéig. Ezt a mezőgazdasági politikájában teszi, mikor a vetésterületet igyekszik csökkenteni. Hogy minő sikerrel bíztat ez a tevékenysége, arról már szóltam. Másfelől az elnök a pénz értékét igyekszik lenyomni, hogy emelkedjenek az árak. A nagyközönség a brain-trust politikájának különösen ezt a részét ismeri. Az eddig elmondottak után nem kell különösebben bizonyítgatnom, hogy ez nem a betegség okának gyógyítása, hanem csak tüneti kezelés, afféle hőmérő-politika. Valami olyan, ami a régi bécsi fiakkereseknek jutott eszükbe, mikor soká álltak hiába a standon és nem jött feléjük úri vendég. Ekkor mondták volna, amit a bécsi jargon közmondássá is tett, hogy: „machen wir uns einen guten Tag und nennen wir uns Euer Gnaden.”

A pénz értékét csökkentő politikának reális eredménye még leginkább külföldi vonatkozásban lehet. Az alacsonyabb pénzérték ugyanis megkönnyíti a kivitel^{de} jyszont megnehezíti a behozatalt. Ezt azonban az olyan országok, amelyeknek abból a célból, hogy ipari kivitelük lehessen, előbb nyersanyagot kell behozniok, igen szomorúan érezhetik. Éppen ezért egészen másként ítélandó meg ez a politika a vele élő ország szempontjából is, ha például

Anglia, vagy ha a mi kedves cseh szomszédunk alkalmazza. De bármi legyen az eredménye, és akárki alkalmazza, egészen bizonyos, hogy ez az eljárás nemzetközi kereskedelempolitikai szempontból igen messze esik attól, amit „fair play”-nek nevezhetnénk. De valutapolitikai szempontból is nagyon furcsa helyzetet teremthet ez az eljárás. Könnyű elképzelni, hogy hova jutnánk, ha egymással versenyző országok a valutadumping-nek — nevezzük mi is így — ezt a lehetőségét felhasználandók, folytonosan versenyez-nénk egymással pénzünk értékének mind lejjebb és lejjebb való szállításában. Ez mindenesetre még kevésbé óhajtható eredményeket hozhat létre, mint aminő állapotokon segíteni kíván. Ennyit a pénz-értékcsökkentő gazdasági politika hatásáról külföldi viszonylatban.

Belföldi viszonylatban az ilyen pénzértékcsök-kentő, devalváló politikának még kevésbé tudom a közvetlenül vagy akár közvetve üdvös hatását látni a gazdasági életre. Nem igen tudom megérteni a mi Gazdaságkutató Intézetünk legutóbbi, 1934. február hó 24-én kiadott Helyzetjelentésében foglalt azt a megjegyzést sem, mely szerint „a dollár stabilizálása után az Egyesült Államok kormányának pénzügyi politikája hatásaképpen az Egyesült Államokbeli ár-színvonal most már aranyban számítva is emelkedni fog, ami a világgpiaci árszintre is kihathat” (7. 1.). Aranyban számított árszínvonal alatt itt olyan árni-vót óhajtok érteni, amely nem névleges, hanem a termelés és fogyasztás kölcsönös alakulásának a reális eredménye. Én annak, amit a Gazdaságkutató említ, csak egy magyarázatát tudnám. De ez sem egészen bizonyos, hogy megállja-e a helyét, és még kevésbé bizonyos, hogy azt az eljárást, amelyre ez az én

magyarázatom rámutatna, majd helyeselhetnők-c Pézértéket leszállítani, devalválni ugyanis annyit tesz, mint azoknak a zsebéből, akiknek pénzük van vagyoniuk egy részét kivenni. Ezt a nem nagyon szép eljárást az államok rendszeren a saját pénzügyi érdekük szempontjából alkalmazták, és ilyenkor, mint tudjuk, az egész eljárás nagyon egyszerű. Lehet azonban úgy is devalválni, hogy azt a vásárlóerőt, amit az emberek egyik részének a zsebéből kivesszünk, azoknak a zsebébe juttatjuk, vagy legalább igyekszünk juttatni, akiknek kisebb a vásárlóerejük, vagy ilyenekkel egyáltalán nem rendelkeznek. A brain-trust szociális irányzata eléggé ismeretes. Csak a napokban hallottunk olyan nyilatkozatot, mely szerint az elnök környezetében olyanok is volnának, akik a szociális reform terén a Lenin elveinek megvalósításán innen meg sem akarnak állni. Az amerikai pénzügycsökkentő politikát, mintha erősen szociális célok vezérelnék. A pénzt felhívítja, de nem szaporítással, hanem úgy, hogy amikor egyeseknek a vásárlóerejét csökkenti, másokét, mondjuk, abban a meggyőződésben növeli, hogy ez a más helyre jutott vásárlóerő akár mint a fogyasztást elősegítő, akár mint a termelést lehetővé tevő, inkább fog a gazdasági élet vérkeringésében érvényesülni, mint ahogy ott érvényesült, ahol eddig volt.

Még majd elvállik, hogy mi lesz ennek a politikának az eredménye. Amerika első egyetemének, a Columbiának, szakemberei a nálunk is járt *N. M. Butler* vezérletével mindenesetre manifesztumban nyilatkoztak ellene. A big-six, a londoni hat nagy bank vezetői pedig *Mr. Reginald Mc Kennan*, a Midland Bank elnökén kívül legutóbbi közgyűléseiken mind inkább az amerikai politika ellen nyilat-

koztak. *Mr. F. C. Goodenough* (Barclays Bank), *Mr. Colin Campbell* (National Provincial Bank) és *Mr. Paton* (Martin's Bank) igen élesen. A Westminster Bank elnöke, the Hon. *Rupert E. Beckett* szerint az amerikai gazdasági politikát azok a fölöttébb súlyos gazdasági viszonyok, amelyeket Mr. Rooseveltt hivataltba léptekor maga előtt talált, érthetővé teszik. *Mr. Beaumont Pease*, a Lloyds Bank elnöke nyilatkozatának az a része, melyben a gazdasági helyzet javulása tekintetében mesterséges eszközök alkalmazásától csak átmeneti eredményeket várhatunk, szintén az amerikai viszonyokra vonatkozik. Az amerikai professzorok nyilatkozatára persze azt lehet mondani, hogy ezek a tanárok inkább a kapitalista érdekeknek a képviselői a brain-trust-nek inkább szociálpolitikai irányával szemben, ami bizonyos fokig igar is; az angol bankvezérek véleményére pedig azt, hogy ők mint az amerikaiak versenytársai szidják azt a gazdasági politikát, amely kifelé való vonatkozásaiban elsősorban mégis éppen ő ellenük irányul. Az angolok véleménye azonban eléggé objektívnek látszik; hiszen a saját hazájuk mai gazdasági politikáját is bírálják, mikor szinte kivétel nélkül mind a külkereskedelem nagyobb szabadságát kívánják.

Különben az amerikai kísérlet további sorsa felől jóslásokbai bocsátkozni meglehetősen nehéz,, ínért a elnök politikája igen nagy alkalmazkodóképességgel igazodik — legalább is az eddigi tanulságok szerint — mindig az újabb körülményekhez. A tünetek is, amelyeket eddig kiváltott, meglehetősen ellentmondók. Tudvalevőleg az Egyesült Államokban a múlt évtized prpsperity-szakaszánaka legkimágaslóbb jelensége az automobil-ipar rendkívüli arányú fellendülése volt. Most arról értesülünk, hogy

az automobil-ipar termelése 1933-ban az előző évihez képest az Egyesült Államokban megháromszorozódott. (Itt érdemes arról megemlékezni, hogy például *Marx* a válságok tíz esztendő ciklikus ismétlődését a vasipar helyzet alakulásaival és itt is főleg azal igyekezett magyarázni, hogy a vasból készült gépek körülbelül 10 esztendő alatt használnának el. Az amerikai automobil-iparnak a fellendülését ezen az alapon is lehetne magyarázni.). Másfelől azonban Mr. Roosevelttel intézkedéseinek negatív eredményéről is bőven, kapunk értesüléseket. Így azt olvassuk, hogy 1934 januárjában az Egyesült Államokban a munkanélküliek száma 921.000 fővel 11,690.000-re emelkedett, és hogy ekként a múlt év szeptember havával szemben, amikor a munkanélküliek száma a legalacsonyabb volt, ez a szám másfélmillióval nőtt. Az is bizonyos, hogy a dollár a gazdasági élet eleven erejével és nagy szívóssággal védekezik az értékét rontani kívánó politika ellen. De utóvégre az elefántot is agyon lehet ütni; csak elegendő ember, ügyesség és kitartás kell hozzá.

Pedig óhajtható volna, hogy az amerikai kísérlet sikerrel járjon, mert akkor a válságos helyzet komolyabb javulása is éppen úgy Amerika felől köszöntene ránk, mint ahogy onnan szakadt ránk úgy az ipari, mint mezőgazdasági téren a világválság. De hogy ez bekövetkezik-e és hogy éppen a Roosevelt-féle politika hatásaként fog-e bekövetkezni, az ma még legalább is nagyon kétséges. Csak az bizonyos, hogy amennyiben a válság az Egyesült Államokban tényleg a Roosevelt-féle reactios politikával egyidejűleg szűnnék meg, úgy majd nagyon sokáig vitatkozhatnának afölött, hogy vajjon a javulás a nemzeti megújulás Roosevelt-féle politikája-

nak a következtében, vagy attól függetlenül, avagy esetleg éppen annak ellenére szüntfe meg. Én az eddig elmondottak alapján semmiesetre sem hajlanék az első nézet felé. Nem akrom lekicsinyelni a Roosevelt-féle politika pszichikus hatását, de azt alig hinném, hogy a válság lefolyását gyorsítani tudná, még kevésbé, hogy a válságot gyökereiben gyógyítaná.

A Roosevelt-féle válságpolitika említésével a válság megszűnésének ahhoz az esetéhez jutottunk el, amikor a válság állami beavatkozás kíséretében, de annak ellenére szűnik meg. Az első, amit itt egész határozottsággal meg mernék állapítani az, hogy minden állami beavatkozás, mely enyhíteni igyekszik a válság lefolyásán, azt legtöbbször el is nyújtja, ennyiben már ellene is működik a gazdasági élet természetes, válságszüntető erőinek. Körülbelül úgy vagyunk vele, mint a modern, fejlett orvosi tudomány a betegségekkel. Ma a beteg ember életét is nagyon meg akarják hosszabbítani. De a kúra és a folytonos ápolás pénzbe kerül. Éppen így megvan a gazdasági életben is az ára annak, ha védeni akarjuk az egyes gazdaságokat a válsággal szemben. És míg a beteg ember legtöbbször maga fizeti életbentartásának a költségeit, addig az intenzív állami válságpolitika költségeinek viselése terén körülbelül az az elv érvényesül, melyet a közegészségügyi szempontból gyógyítandók orvoslásának a költségei fedezése terén látunk. A hasonlat annyiban is talál, hogy a gazdasági élet öszeszövődöttségénél fogva tényleg nekem is érdekemben állhat, hogy szomszédom a válságban el ne pusztuljon. De viszont nem minden betegséget gyógyítanak közérdekből közköltségen. Éppen így arról is lehet beszélni, hogy csakugyan érdekem-e, hogy az állami válságpolitika minden felebarátomat.

megmentse a romlástól. Az állami beavatkozás könnyel túlmege ia helyes mértéken, amikor a válságpolitika költségeit a kpz által viselteti. Az állam már ezzel is szocializál.

Így jutunk el ahhoz a megállapításunkhoz, hogy mint minden állami beavatkozás, úgy főleg a válságpolitikai is, a szocializmus felé vezet. És amikor ezt mondjuk, figyelmünk ismét az amerikai eseményekre irányul. Említettem, hogy nem tartom valószínűnek, hogy a Roosevel-t-féle politika a válságot gyökereiben gyógyítani tudná. Azért nem tartom, mert ahhoz, amit az elnök saját kijelentései szerint elérni akar, ha ezek a célok egyáltalán megvalósíthatók, még sokkal radikálisabb eszközökre volna szükség, mint amiket ő alkalmaz. Ha csak egyedül a pénz oldaláról avatkozunk be a gazdasági élet menetébe, ez mindenestre válthat ki.hatást, de semmiesetre sem állandiót. Az elnök hivataloskodásának első évfordulóján kabinetjének valamennyi tagja és hatszáz ipari csoportot képviselő négyezer újjáépítési tisztviselő jelenlétében hosszú beszédet mondott, melyben egy évi tevékenységének az eredményét foglalta össze. „Egy évvel ez előtt — mondta az elnök — nemzetünkre olyan tűrhetetlen gazdasági nyomás nehezedett, hogy a közeli összeomlás fenyegette. Keresztúthoz értünk, választottunk. Elhatároztuk, hogy törvényes és alkotmányos úton átszervezzük termelésünk és kereskedelmünk lemorzsolódó szervezetét. De az átszervezés nem elegendő ahhoz, hogy visszahozzuk a jólétet. Az átszervezésnek állandónak kell lennie és soha többé nem szabad megengednünk olyan társadalmi viszonyok visszatérését, amelyek alapján népünk nagy tömegében Amerikához nem méltó módon igazságtalanul oszlott meg a gazdagság és a hatalom.” Ezek-

ből a szavakból világosan látszik, hogy a Roosevelt-féle akció súlypontja a nagyobb szociális igazság felé való haladásban rejlenék. Jó volna azonban, ha úgy az elnök maga, mint tábornoka nem feledkeznék meg arról a feltétlen igazságról, hogy ha az árakat befolyásolni akarjuk úgy ezt, — legalább eredményesen — nem tehetjük másként, csak úgy, ha a gazdasági életi egész menetébe beleszólunk. Ez azonban már olyan foka az állami beavatkozásnak, mely csak névleg különbözik a szociálizmustól.

A szocializmus vádját odahaza is bőven hallhatja az elnök. Legalább említett beszámolójában a következőket is mondta: „Akadnak írók, akik nagyvígán azt állítják, hogy kommunizmust, kollektivizmust, fasizmust, vagy diktatúrát vezettünk be. Az igazság az, hogy Amerikában a demokratikus szervezet csődöt mondott észben a vezetők, részben a nép közömbössége miatt. A nemzeti újjáépítési törvény célja minél több ember minél több javának biztosítása.” Hogy vígán mondták-e az írók azt, amit az amerikai politikáról mondtak és mondanak, nem tudom. Én azt hiszem, hogy inkább szomorúan mondták. De akárhogy mondták, félek, hogy igazuk van. Az újabb vádak, különösen az elnök környezetének egyes tagjai ellen, ezt a feltevést megerősítik. A Közgazdasági Társaságban a tél folyamán tartott előadásomban említettem, hogy a világ ma a nagyfokú és mindjohban állandósuló állami beavatkozás és a különböző rendszerű tervgazdálkodás propagálásával milyen erősen halad a szocializmus felé. Most ehhez még hozzátehetem, hogy a szocializmus a háború óta, tehát nemcsak a háború alatt, de a HáBORÚS időkben is, minden ellenkező látszat ellenerő is, addig nem sejtett mértékben hódított. Mert szerintem nem

az a fontos, hogy *kik* csinálják a dolgot, hanem, hogy *mit* csinálnak.

Más ruhában, de annyira, követelőően kopogtat ma ajtónkon a szocializmus, hogy érdemes megnézni, vajjon mit köszönhetne a világ a válság megszűntetése szempontjából a szocializmusnak, ha eredeti, nyej^Jfar'májában próbálnák meg ezt a válság leküzdésére alkalmazni. Könnyű elképzelni, hogy a teljesen tiszta kommunizmus — amennyiben ez gyakorlatilag egyáltalán megvalósítható volna — éppen a termelés és a fogyasztás központi kezelése folytán mindenféle olyan válságot kizárna, mely eredetét a mi mai társadalmunk magántulajdon jogi rendjében, bírja. Ez elvileg mindenesetre igaz, de azt hiszem, hogy mindig többen lesznek, akik vallják, mint akik tagadják, hogy ebben az esetben az orvosság rosszabb volna a betegségnél. Az a sokszor hallott magyarázat, hogy a szocialista állam társadalma sem kerülhetné el a válságokat és amely ezt bizonyítandó a mai Oroszország példájára hivatkozik, hibás. A tiszta kommunista közösség legfeljebb a természeti erők változó termelő hatása (pl. jobb vagy rosszabb termés) folytán előálló ingadozásokat érezhetné. A mai Oroszország kommunizmusa azonban befelé sem teljes; kifele pedig ez a nagy ország inkább mint egy nagy^magángazdasági alapon álló vállalkozó tesz számot.

Mikor azt mondjuk, hogy az árak szabályozása terén csak úgy lehet eredményt elérni, — hogy jót-e vagy csak rosszat, azt itt most ne kutassuk, — ha a gazdasági élet egész mezejét szabályozzuk, nem a kommunizmusnak, hanem annak az államszocializmusnak a képe lebeg a szemünk előtt, amely előbb

még csak az árakat szabályozza, lassanként azonban ezt is mind szélesebb körben teszi és így apránként belenöveszti a gazdasági életet abba az állapotba, amelyben árak már egyáltalán nem jelentkeznek. A ma divatos gazdasági politika ennek az államszocializmusnak az eszközeivel küzd a válság ellen, miközben ez a válságpolitika sajátságosan társul a gazdasági célkitűzéseket teljesen figyelmen kívül hagyó, nemzeti irányú nagypolitikai törekvésekkel. Azt a valuta- és kereskedelmi politikát, mely a nemzeti elzárkózást, mint gazdaságpolitikai védelmi, de egyben támadó-eszközt is manapság oly nagy leleményességgel alkalmazza, mint válságpolitikát is érdemes szemügyre venni. Erről az oldalról tekintve a mondott gazdaságpolitikai intézkedések nemcsak naivoknak, de egyben barbároknek is látszanak. Én legalább nem tudok egy jó adag naivitást is nem látni abban az eljárásban, mely azért, mivel a válság világválság és mert az európai országokra kívülről, közelebről Amerika felől szakadt rá, a védekezést ellene a világtól való elzárkózásban keresi. Megengedem, hogy ennek a gondolatnak tartalmas magva is van. A mai gazdaságpolitika ugyanis azelőtt merőben ismeretlen olyan finom eszközökkel rendelkezik az elzárkózás keresztülvitelére, amelyeknek alkalmazásában szinte élvezetet találhat a gazdasági politikus. De akkor meg kell feledkeznie arról, hogy az ilyenféle elzárkózással, még ha ez másként helyes gazdaságpolitikai eszköz volna is, mindenesetre csak meghosszabbítódik a válság lefolyása. Annyira ugyanis semmiféle elzárkózás sem fokozható, hogy az illető ország, mely ezt a végsőig menő elzárkózást alkalmazná, teljesen kikapcsoltassék a világnak valamennyire mégis mindig csak összefüggő gazdasági életéből. Mikor

a földreform idején a birtokukért aggódó gazdák azt kérdezték tőlem, hogy mit gondolok, mikor lesz vége a földreformnak, azt feleltem, hogy akkor, ha majd a búzának megint tíz pengő alá száll az ára. Akkoriban, tudvalevőleg, igen magas búzaáraink voltak, amelyek állandóan kielégítetlenül tartották a földéhséget. Azt hiszem, a válaszom nem volt helytelen. A válság elején is felmerült a kérdés, hogy ennek vajjon mikor következik el a vége. Erre meg azt mondtam, hogy akkor, amikor már minden számtottevő európai oiszág érezni fogja a munkátlanság átkát. Úgy hiszem, hogy ez a válasz is helyes volt.

Helyes volt, mert azon az elgondoláson épült fel, hogy gazdasági életünk mai fejlettsége idején Európa népeinek a gazdasági élete annyira egymásba szövődött, hogy mindezek a népek jóban-rosszban rendszeren egyformán osztályosai egymás sorsának. A válságot is megérzi a gazdasági közösségből kikapcsolódni kívánó ország is.

A mi mai európai viszonyaink mellett kétszerezsen eltévesztett az olyan válságpolitika, mely főszközéül az elzárkózást tekinti. Mi ugyanis ma nem csupán az amerikai ipari- és hitelválság kihatását érezzük, mely még az ugyancsak Amerikából eredő mezőgazdasági válság terhével súlyosbítva szakadt a nyakunkba, hanem érezzük a mai Európa saját külön szerkezeti (strukturális) válságának is a terhét. Ez azt jelenti, hogy Európa térképe ma nemcsak politikai, hanem gazdasági szempontból is egészen másvalami, mint ami a háború előtt volt. Erre az új gazdasági erőelosztásra Európa gazdasági életének csendben és nyugodtam kellene berendezkedni tudnia. Az átalakulás azonban még így sem ménemé válságtüneteket kiváltó zökkenők nélkül végbe.

Az autarkióra való berendezkedés azonban éppen ennek az átszerveződésnek állja útját. Az autarkias törekvések állandósítják a szerkezeti válság tüneteit. Sőt a helyzet még rosszabb, mert az autarkias gazdasági politikát folytató országoknak nagypolitikai törekvisek is vannak, és gyakori eset, hogy ezek nincsenek mindig összhangban a gazdasági politika követett irányával, ami a káoszt csak még jobban növeli. Az ilyen gazdasági politikára mondom, hogy mint válságpolitika egészen barbár valami.

A mi szempontunkból ezek a megállapítások azért is figyelmet érdemelnek, mert feleletet adnak a mi kérdésünkre is. A válasz, amit adnak, persze, nemleges. Nagyon valószínű, hogy ilyen gazdasági és válságpolitika mellett csak nagyon nehezen múlhatik el a válság. Érti ezt a Népszövetség is, melynek gazdasági kutató, osztálya mostanában tette közzé az utolsó öt évnek (1929-1933) gazdasági eseményeiről szóló jelentését. E szerint a múlt évben ismét 30 százalékkal csökkent a világkereskedelem terjedelme, amely most már az öt év előttiének a felét sem éri el. A jelentés megállapítja, hogy a világtörténelem legnagyobb gazdasági válsága pusztít immár hatodik éve az egész föld kerekén. A jövőre nézve sem jósolt jót a Népszövetségnek ez a tudományos szerve, mert az autarkias törekvések szerinte még tovább fogják rontani a világgazdasági helyzetet. Csak az a sajnálatos és szinte érthetetlen, hogy amikor a Népszövetség tudományos mellékszerve ilyen tárgyilagossággal kijelentéseket tesz, maga a Népszövetség még sem akarja vagy nem tudja legalább a kezdeményező lépéseket megtenni abban az irányban, hogy ezek az önellátásra irányuló törekvések ellanyhuljanak. De érzik, nagyon helyesen, a mondottak igazságát az

egyes kormányok is, mikor arra törekszenek, hogy legalább kereskedelmi szerződések formájában álljon helyre valamelyest a nagyobb gazdasági területek egysége. Adja Isten, hogy az olasz, osztrák és magyar kezdeményezés ezen az úton sikert érjen el. Angilia az ottawai szerződéssel — ezt ma már világosan lehet látni — ebben az irányban igen jól segített magán.

De érzi a tudományos kutatás is, hogy a világváltság, úgy ahogy most előttünk áll, tulajdonképpen saját magát mindig életre kelti, és hogy éppen e miatt a maga termelte válságszünetítő erői nem tudnak kellően érvényre jutni. Vannak, akik ezen az alapon a mai válságról mint az eredeti válság másodlagos további termékéről beszélnek (*Röpke*), és éppen ezért valami nekifellendítést kívánnának, amely ezt az összefüggést az elsődleges és a másodlagos válságtünetek között megszakítsa. Én úgy látom, hogy kár e fölött a kérdés fölött sokat teoretizálni. Közönséges megállapítás, de annál igazabb, hogy a mi mai válságunk jórészt szerkezeti. Erről az oldalról tehát éppen ezért nem szünhetik meg előbb, míg vagy ez a válságot előidézett szerkezet legalább főbb vonásaiban nem változik meg, — de erre nem igen van kilátás —, vagy amíg az új szerkezethez hozzá nem idomul a gazdasági élet, és ezt a hozzáidomulást folytonosan nem akadályozzuk.

Miként múlik el tehát a gazdasági válság?

Elsősorban magától, ha az emberek nem akadályozzák az elmúlását. De az emberek, mikor a saját gazdasági bajukról van szó, érthető, hogy türelmetlenek. Lehetőleg hamar igyekeznek a válságból kilábolni. Ebből a célból sokszor kapkodnak is, és olyan eszközöket is alkalmaznak, amelyeknek a se-

gítségével az óhajtottal éppen ellentétes hatást érnek el. Valószínű, hogy az állam válságpolitikai beavatkozása a jövőben mind szélesebb körű és mind mélyebb lesz. Hiszen a magángazdaság válságok idején a leggyengébb, és ilyenkor tűri el legjobban az állami beavatkozást, sőt bizonyos közellátással ezt ilyenkor várja és követeli is. De egyáltalán nem következő, hogy a válságpolitika azért, mert az állam csinálja, jó is legyen. Az meg egészen bizonyos, hogy az autarkias politika, ha átmenetileg és különösen bizonyos vonatkozásokban hozhat is létre óhajtott eredményeket, nemcsak hogy nem hat válságstüntető irányban, de végső eredményben inkább fokozza a válságot.

Ezeket az általános megállapításokat most már a mi mai válságunkra alkalmazva, a következő választ kapjuk arra, a kérdésre, hogy miként múlik el a válság. Elsősorban akként, hogy a mezőgazdasági termelés lassanként megint hozzáidomul az emberiség fizikai szükségletéhez, illetve, hogy az emberiség fokonzkenti szaporodása folytán az egyébként is redukálódó termeléssel megint egyensúlyba jut a fogyasztás. Ha ez a fejlődés gyorsan következik be, úgy az ipari válságnak egy erős megszüntető tényezője is hamar kezdene működni. Ha ez a jótékony hatású tényező érvényesülésében késnek is, mint ahogyan nagyon gyors érvényesülésére nem igen lehet számítani, úgy mégis enyhülhet a válság a gazdasági élet más terein — lásd ennek bizonyosságául a múlt századvégi mezőgazdasági válság idején az ipar helyzetét nálunk, de például Németországban is —, ha szerkezeti okok és az ezekkel kapcsolatos autarkias törekvések fölöttébb lassítják is ezt a folyamatot. De számítani lehet a gazdasági válság enyhülésére azért is,

mert a depressziós konjunktúra-hullám — mint látuk — hacsak rendkívüli akadályok nem állják ennek útját, magától indítja meg a válságból való kiemelkedést. Csak az a kérdés, hogy mi erősebb ilyenkor: a gazdasági élet természetes ereje, vagy az emberek túlokos bölcsesége.

Ma már mintha ez a túlokosság, szerencsénkre, valamivel alábbhagyna. Legalább valamivel kevesebbet olvassuk már, hogy a közgazdaságtan régi törvényei megbuktak, és hogy a gazdasági élet most új törvényeket csinál magának. Azt merném mondani, hogy egészen biztos jele a válság szünőfélben levő voltának, ha a bölcsek már nem kifogásolják a közgazdaságtan régi törvényeit.

És még van egy jele annak, hogy a gazdasági válság szűnik. Az emberek már unják. Ez a furcsán hangzó és inkább csak a jómódúak mentalitásához és érzésvilágához szabottnak látszó megállapítás a közgazdaságtan komoly nyelvére fordítva azt jelenti, hogy a depressziós állapot vége felé az emberek ismét fogyasztani kezdenek. Hogy a tőkeagglomerálódás haladt-e ilyenkor annyira előre, hogy immár kiterjedtebb fogyasztásra is lehet gondolni, avagy csak élni akarnak már az emberek, azt nehéz volna eldönteni. A tény azonban, mely minden válság vége felé tapasztalható, bizonyító erejével előttünk áll. Ezt tudják annak a konjunktúra-elméletnek a hívei, mely a takarékoskodás ellen beszél, és a válság derekán is fogyasztásra buzdít. Persze, ez téves tanítás, mert ebben a vonatkozásban sem lehet a gazdasági életet kényszeríteni. De a megfelelő időpontban magától megindul ez a termelést is buzdító, fokozottabb fogyasztás.

Azt azonban nem kell hinni, hogy a válság elmúltával mindenkinek a helyzete és különösen, hogy mindenkié egyformán javul. A válságok, különösen, amelyek hosszú ideig tartanak, és főleg azok, amelyek a gazdasági élet szerkezeti változásaiban is bírják keletkezésük okát, legtöbbször a gazdasági élet többé-kevésbé lényeges átformálódásával járnak együtt. Á hosszantartó válságok alatt gazdasági helyzetek jelentőségüket elveszthetik, más helyzetek jelentősége pedig növekedhetik. Bizonyos foglalkozások jövedelmezősége megszűnhetik, másoké váratlanul növekedhetik. A válságok ideje alatt egészen új termelőágak is keletkezhetnek, amelyek aztán, főleg a válság elmúltával, más régi termelő-foglalkozásokkal versenyre kelve, azokat érvényesülésre törekvésükben visszaszoríthatják, sőt el is nyomhatja.[^] Különösen a nagy háborúk nyomában járó válságok válhatnak ki nagyon könnyen ilyen hatásokat. A napóleoni háborúk és a kíséretükben járt szárazföldi zárlat keltették életre a középeurópai országok répacukortermelését. A mostani világháború viszont megint a nádcukor konjunktúráját emelte. A mostani válság is rég elmúlt már, amikor a budapesti, különösen régebbi házak tulajdonosai még mindig lesújtólag fogják érezni azoknak az új épületeknek a versenyét, amelyek egy, a dolog pénzügyi oldalával édesíveset törődő és meglehetősen elhibázott válságpolitika eredményeként éveken keresztül gombamódjára nőttek ki a földből a város külsőbb részeiben. Amikor a válságok hatását vizsgálja az ember, sohasse feledkezzék meg arról, hogy a gazdasági életben is érvényesül a szabály, mely szerint az új rendszeren győzelmes versenytársa a réginek.